

NATO'NUN SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ STRATEJİLERİ

NATO's NEW STRATEGIES IN THE POST-COLD WAR ERA

Erhan CANIKOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi
İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İng)

 erhancanikoglu@esenyurt.edu.tr

Öz

Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası sistemde yaşamsal değişikliklerle birlikte geldi. Bunlardan en önemlileri Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Pakti'nin feshiydi. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ilk etapta NATO'nun geleceğinin sorgulanmasına yol açtı. Ancak müttefikler, yeni jeopolitik ortamda risk ve tehditlerin doğasının değiştiğini, dolayısıyla Transatlantik güvenlik mimarisine ihtiyacın sürdüğünü savundular. Bosna ve Kosova savaşlarına müdahalesi, NATO'nun yeni güvenlik stratejisini ortaya koydu. İttifak savunma rolünün ötesine geçip, Sırp saldırganlığını kuvvet kullanarak bastırdı. 11 Eylül saldırıları Avrupa-Atlantik bölgesinde "güvenliğin bölünmezliği" ilkesini gündeme getirdi. Ardından ABD liderliğinde Afganistan'a karşı gerçekleştirilen askeri hareket, NATO üyelerini "alandışılık" kavramıyla tanıştırdı. Rusya'nın "donmuş anlaşmazlıkları" askeri yöntemlerle çözme arayışı ise NATO'nun stratejilerinde değişikliklere yol açtı. NATO'nun 2010 ve 2022 konseptleri güvenlik ortamını toplu olarak değerlendirerek, ittifakın üç ana görevi olarak caydırıcılığı ve savunmayı; kriz önlemeyi ve yönetimini; ve ortaklaşa güvenliği sıraladı.

Anahtar kelimeler: NATO, Alandışılık, Güvenliğin bölünmezliği, Yeni stratejik konsept.

ABSTRACT

The end of the Cold War marked vital changes in the international system. Above all were the disintegration of the Soviet Union and the dissolution of the Warsaw Pact. As the Soviet threat came to an end, the allies discussed the future of the NATO. However the allies supported the continuation of the Euro-Atlantic security architecture due to the changing nature of the risks and threats in the new geopolitical arena. NATO's campaigns in the Bosnian and Kosovan wars were the practical results of the alliance's new security strategy. By using force against Serbian aggression, the alliance went beyond its defensive role. The September 11 terrorist attacks brought the agenda "indivisibility of the security" in the Euro-Atlantic region. Subsequent military campaign by the U.S leadership in Afghanistan introduced the alliance members with "out of area" strategy. NATO's 2010 and 2022 strategic concepts provided a collective assessment of the security environment and set NATO's three core tasks: deterrence and defence; crisis prevention and management; and cooperative security.

Keywords: NATO, Out of area, Indivisibility of security, New strategic concept.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 4.12.2022

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 27.12.2022

Araştırma Makale/Research Paper

1. GİRİŞ

NATO'nun, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği, yeni uluslararası ortama nasıl uyum sağlayacağı, ne tür yapısal ve işlevsel dönüşümler geçireceği 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen bir dizi zirvede kararlaştırıldı. İttifakın dönüşümünün fikri temelleri, yeni hedefleri ve bu amaçla izleyeceği stratejiler Roma (Kasım 1991), Brüksel (Ocak 1994), Madrid (Temmuz 1997) ve Washington (Nisan 1999) zirvelerinde belirlendi (NATO El Kitabı, 2001:17). İttifak'ın sorumluluk alanı Avrupa kıtasının ötesine geçerken, gündemine Antlaşma'nın 5. maddesinin dışında kalan güvenlik sorunları da dahil edildi. Böylece Avrupa'nın güvenlik sınırları coğrafi, işlevsel ve kurumsal alanlarda genişlerken, NATO yeni güvenlik mimarisinin şemsiye kuruluşu konumuna yükseldi (Gözen, 2003:1-2).

Roma zirvesinde diyalog, işbirliği ve toplu savunma yeteneğinin korunmasına dayalı geniş kapsamlı bir güvenlik yaklaşımı getiren Stratejik Konsept benimsendi. Klasik tehdit algılamaları yerine, risk kavramı çevresinde bir anlayış kabul edildi. Terörizm, bölgesel çatışmalar, köktendincilik, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların var olacağı öngörüsü karşısında İttifak alan dışı görevlerle donatıldı. Brüksel zirvesinde, Avrupa çapında güvenlik ve istikrarı güçlendirecek yeni bir girişim başlatıldı. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) ve Barış İçin Ortaklık (BiO/PfP) Programı'nın temelleri atıldı. BiO, bu tarihten itibaren Avrupa-Atlantik sahasında güvenliğin temel bir unsuru haline geldi. Madrid zirvesinde genişleme, işbirliği, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK), askeri komuta yapısının tanımlanması gibi önemli maddeler ile yeni bir Stratejik Konsept hazırlığı ele alındı (NATO El Kitabı, 2001:17-21). Washington zirvesinde ise Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ın üyelikleri tamamlandı. Üye olmak isteyen ülkelere katkı sağlama amaçlı bir girişim başlattı (Washington Summit Communiqué:1999). Avrupa'nın değişen güvenlik ortamını yansıtan yeni bir Stratejik Konsept onaylandı (The Alliance's Strategic Concept: 1999).

11 Eylül saldırı sonrasında ittifakın uluslararası terörizmle mücadelesine ağırlık verildi. Müteakip zirvelerde, terörle mücadele yeteneklerinin geliştirilmesi için gerekli yapısal ve işlevsel değişiklikler benimsendi. Prag Zirvesi'nde terörizme karşı savunma amaçlı yeni bir askeri konsept konusunda mutabakata varıldı. Yeni askeri konsept caydırma, önleme ve savunma amaçlı yeteneklere sahip olunmasını öngörüyordu. NATO güçleri bu görevi İttifak'ın çıkarlarının bulunduğu her coğrafyada yerine getirecekti (Prague Summit Declaration:2002).

NATO'nun Soğuk Savaş sonrası siyasi ve askeri stratejileri, değişen güvenlik ortamına yapısal ve işlevsel açılarından uyum sağlanmasını hedefliyordu. İttifak ayrıca genişleme, çevre ülkelerle diyalog ve işbirliği hedeflerini de benimsemekteydi. İttifakın dönüşümünde en önemli konulardan biri de "alandışılık" kavramının hayata geçirilmesiydi. Bunu da Afganistan operasyonu ile başlattı.

Rusya'nın, Sovyet sonrası coğrafyada nüfuz arayışları, bu amaçla "donmuş anlaşmazlıkları" kullanması, NATO'nun genişlemesine şiddetle itiraz etmesi, Gürcistan ve Ukrayna'nın egemenlik haklarını ihlal etmesi, son olarak Şubat 2022'de Ukrayna'ya yönelik geniş kapsamlı bir askeri harekât düzenleyerek Ukrayna'nın dört bölgesine topraklarına kattığını açıklaması NATO'yu askeri savunma rolünü yeniden gözden geçirmeye itti. İttifak 2022 yılında yeni konsept geliştirerek bunu yayınladı.

Bu çalışmada NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında hangi stratejileri benimsediğini incelenecek, ittifakın değişiminin başlıca dönüm noktalarını oluşturan zirvelerde alınan kararlar doğrultusunda, değişen stratejik çevre, yeni ortamda algıladığı risk ve tehditler, güvenliğe bakış açısı, amaçları, yeni konseptleri ve stratejileri ele alınacaktır.

2. YENİ GÜVENLİK ORTAMI, ALGILANAN TEHDİTLER, İTTİFAK'IN AMACI VE DOĞASI

Varşova Paktı'nın dağılması klasik tehdit algılamalarını ortadan kaldırırken, beraberinde NATO'nun feshi tartışmalarını gündeme getirdi. NATO Savunma Planlama ve Askeri Komite toplantılarında, ittifakı ayakta tutacak ve eski tehdidin yerini alabilecek yeni bir gerekçenin ortaya konması üzerinde duruldu (Torumtay, 1997:21). Rusya'nın yanı sıra Almanya ve Fransa gibi üye ülkeler, İttifak'ın görevlerinin gözden geçirilmesini ve Avrupa'nın güvenliğinin Avrupalılar tarafından sağlanması görüşünü ileri sürdüler. ABD ise yeni sorunların ve düşmanların varlığına dikkat çekerek, İttifak'ın sürdürülmesi gerektiğini savunmaktaydı (Çakmak, 2003:264). Londra zirvesinde Avrupa'daki barış, özgürlük ve demokrasi yönündeki değişime uyum sağlanması vurgusunda bulunuldu. Ayrıca yeni uluslararası ortamda İttifak'ın ortak savunma görevini sürdürmesi gerektiğinin altı çizildi (The London Declaration:1990). NATO'nun yeni stratejileri bundan sonraki zirvelerde alınan kararlara dayansa da İttifak'ın devamının gerekliliği Londra zirvesiyle öngörülmüştü.

Roma'da 8 Kasım 1991'de gerçekleştirilen zirvede, NATO'nun karşı karşıya kaldığı mevcut güvenlik riskleri ve tehditlerin, özellikleri açısından geçmiştekilerden farklı olduğuna işaret ediliyor, Müttfiklerin, ülkelere yönelik öngörülebilir saldırganlıklardan ziyade, ciddi ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların yol açacağı istikrarsızlıklarla karşılaşabilecekleri vurgulanıyordu (The Alliance's Strategic Concept:1991). İttifak, güvenliği sağlamada askeri araçları göz ardı etmeksizin siyasal araçların önemini öne çıkardı.

Roma zirvesinde; Orta ve Doğu Avrupa'da 1989 yılından itibaren Kuzey Atlantik İttifakı'nın hedeflediği güvenlik ortamını radikal şekilde etkileyen belli başlı siyasal değişimlerin gerçekleştiği, Batı'da da önemli değişikliklerin olduğu, silahların kontrolü konusunda önemli ilerlemenin silah sayısını azaltıp askeri şeffaflığı ve karşılıklı güveni arttırmak suretiyle güvenlik ve istikrarı güçlendirdiği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK/CSCE-Daha sonra AGİT/OSCE)'nin Avrupa'daki bölünmenin üstesinden gelmesi için halihazırda ciddi katkılar yaptığı, yeni Stratejik Konseptin yukarıda belirtilen olumlu değişikliklerin meyvelerini verdiği bir güvenlik ortamını dört gözle beklediği vurgulanmaktadır (The Alliance's Strategic Concept-1991).

Roma'da çerçevesi çizilen yeni stratejik ortam daha ayrıntılı olarak; SSCB üyelerinin egemenliklerini kazanması; SSCB ve Baltık Cumhuriyetleri'ndeki radikal değişiklikler; üç Baltık Cumhuriyeti'nin yeniden bağımsızlıklarını elde etmeleri; Sovyetler Birliği'ne ait kuvvetlerin Macaristan ve Çekoslovakya'dan ayrılmaları ve 1994'e kadar Polonya ve Almanya'dan geri çekileceği; Varşova Paktı üyelerinin Paktı dağıtması ve Batı'ya yönelik ideolojik düşmanlığı reddetmeleri; değişen oranlarda çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve Pazar ekonomisine yönelmeleri; Almanya'nın birleşmesi; Avrupa Topluluğu'nun siyasal birliğe gidişi; Batı Avrupa Birliği'nin rolünün güçlenmesi; silahların kontrolü konusunda yaşanan ilerleme;1991 START(Strategic Arms Reduction Treaty) Antlaşmasının uygulanmasının sağladığı katkılar; nükleer silahların azaltılması; 1990'da Paris'te Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA/CFR)'nin imzalanması gibi gelişmelerle şekillenmiştir. Yeni ortamda artık NATO'nun kuruluşunu takip eden yaklaşık kırk yıllık süre içerisinde temel kaygısı olan tek taraflı, kitlesel ve potansiyel yakın tehdit ortadan kalkmış, yerini belirsizlikler ve güvenlik riskleri almıştır (The Alliance's Strategic Concept:1991). Stratejik ortamın analizinden iki sonuç çıkarılmaktadır; Birincisi yeni ortam İttifak'ın amacını ya da güvenlik görevlerini değiştirmemekte, tersine

bunların kalıcı olduğunu göstermektedir. İkincisi ise değişen ortam İttifak'a daha geniş bir güvenlik yaklaşımı çerçevesinde strateji oluşturmada yeni fırsatlar sunmaktadır.

Bu dönemde Avrupa-Atlantik bölgesindeki risk ve tehditlerin niteliğinin değiştiği kabul edilirken İttifak'ın amacına dokunulmadı. İttifak'ın amacı, BM Sözleşmesi çerçevesinde, uygun siyasi ve askeri vasıtalarla üye ülkelerin özgürlüklerini ve güvenliklerini korumak olarak kaldı. İttifak'ın niteliğinde de herhangi bir değişiklik olmadı. Kuzey Amerika ile Avrupa'nın güvenliği bir bütün olarak görüldü. Sovyetler Birliği'nin olası saldırısına karşı savunma pozisyonundan daha geniş bir güvenlik yaklaşımına geçilmesi öngörüldü. Güvenliğe daha geniş bir perspektiften bakan bu yaklaşım Avrupa-Atlantik bölgesinin güvenliğinin bölge dışındaki coğrafyada alınacak önlemlerle sağlanabileceği varsayımına dayanıyordu. Bu çerçevede temelleri atılan yeni güvenlik mimarisi, bir tarafta Avrupa'da barışı korumayı, öte yandan diğer bölge ülkelerini de kapsayan diyalog, işbirliği, ortak savunma, kriz yönetimi, çatışmaların önlenmesi gibi unsurları içerisinde barındırmaktaydı.

3. STRATEJİK KONSEPTİN DEĞİŞTİRİLMESİ

NATO'nun Stratejik Konsepti, ayrıntılı politikalar ve askeri planların geliştirilmesi için belli başlı esasları ortaya koyan genel bir rehber görevi görmektedir. Konsept, İttifak'ın amaçlarını ve görevlerini belirlemektedir. İttifak'ın stratejik perspektifi açısından gelişen stratejik ortamı, güvenlik tehditlerini ve riskleri incelerken, güvenliğe yaklaşımını ortaya koymaktadır. Konsept, İttifak'ın güvenliğe ve istikrara geniş kapsamlı yaklaşımında AGSK, çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi, ortaklık, işbirliği ve diyalog, genişleme, silahların kontrolü, silahsızlanma, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, gibi hususların rolünü değerlendirir. NATO stratejisinin ilkeleri ve kuvvet pozisyonunun özelliklerini esas alarak, İttifak kuvvetleri için öneriler getirir. Stratejik Konsept, NATO'nun hedeflerinin ve görevlerinin resmi bir ifadesi olup, bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak yollara ilişkin öneriler ortaya koymaktadır.

Temmuz 1990'da Londra'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde devlet ve hükümet başkanları yeni uluslararası durumu gözden geçirip, İttifak'ın yeni uluslararası ortama uygun olarak yeniden yapılanmasını ve yeni bir strateji belirlemesini kararlaştırdılar(Çakmak, 2003:264-265). Karar, NATO kuvvetlerini "ileri savunma" dan "azaltılmış ileri mevcudiyet"e dönüştürecek ve "esnek karşılığı" nükleer silahlara olan ihtiyacı azaltacak şekilde düzenleyerek yeni bir askeri strateji hazırlanmasını da kapsamaktaydı (The London Declaration:1990).

Roma zirvesinde Avrupa'nın mevcut siyasi ve askeri ortamı göz önüne alınarak hazırlanan yeni stratejik konsept, öncekilerden önemli farklılıklar içermekte; çatışma yerine eski düşmanlarla işbirliği gereğini vurgulamaktaydı. NATO, üyelerinin güvenliğini koruma gibi asli hedefine bağlı kalırken, bunu tüm Avrupa'yı kapsayan geliştirilmiş güvenlik yapılanmasını sağlama göreviyle birleştirdi (NATO El Kitabı, 2001:43). Bu doğrultuda Müttefikler üyeliğin getirdiği avantajlardan yararlanırken, üzerlerine düşen sorumlulukları da yerine getireceklerdi.

İttifak'ın 1991 stratejisinin özelliklerinden biri de geniş kapsamlı bir güvenlik yaklaşımı benimsemesiydi. Bu yaklaşımda siyasi ve askeri yöntemler birbirini tamamlamakta, İttifak'ın hedeflerini paylaşan diğer ülkelerle işbirliği yapılması vurgulanmaktaydı (NATO El Kitabı, 2001:44). Bu çerçevede Orta ve Doğu Avrupa'daki yeni ortaklarla işbirliği kurularak NATO'nun güvenlik politikasındaki siyasi ve askeri unsurlar tutarlı bir bütün haline getirilmekteydi. Konsept,

NATO'nun entegre askeri kuvvetlerinde nükleer silahlara olan ihtiyacı azaltırken kuvvetlerin çapı ve hazırlık durumunda büyük ölçüde indirimler getirmektedir. Konsept'te hareket kabiliyeti, esneklik ve değişik muhtemel durumlara uyum için iyileştirmeler ve çok uluslu oluşumlardan daha fazla yararlanılması dahil olmak üzere büyük değişiklikler yer almaktadır. Konsept ayrıca NATO'nun askeri komuta yapısını değiştirerek savunma planlamalarını gelecekteki kriz yönetimi ve barışı koruma operasyonlarına uyumlu hale getirecek tedbirleri içermektedir (The Alliance's Strategic Concept:1991).

NATO liderleri 1997 Madrid zirvesinde, Stratejik Konsepti yeniden gözden geçirerek Roma zirvesi sonrası Avrupa'da yaşanan değişimleri, yeni güvenlik durumunu ve tehditleri yansıtacak şekilde güncelleştirmeye karar verdiler. Böylece Müttefiklerin ortak savunma ve Atlantik ötesi bağa taahhütlerini teyit etmelerinin yanı sıra NATO stratejisinin 21. yüzyılın getireceği tehditlerle uyumlu hale getirilmesi öngörüldü (Madrid Declaration: 1997).

Liderler 1999'da Washington'da, 20. yüzyılın sonunda Avrupa'daki değişen güvenlik ortamını yansıtan yeni Stratejik Konsepti onayladılar (Washington Summit Communiqué:1999). Stratejik Konsept, geçen on yılda Avrupa-Atlantik bölgesinde güvenlik ortamının dramatik olarak değiştğine, bölgede siyasi baskı, etnik çatışmalar, ekonomik sorunlar, siyasi düzenin çökmesi ve kitle imha silahlarının yayılması gibi barış ve istikrara yönelik yeni ve karmaşık tehditlerin ortaya çıktığına işaret etti (The Alliance's Strategic Concept:1999). Öngörülemeyen değişimlere gebe böylesi bir ortamda İttifak'tan, üyelerinin ortak güvenlik çıkarlarını koruması, ortak savunmayı sürdürmesi, transatlantik bağı güçlendirmesi, Avrupalı müttefiklerin daha fazla sorumluluk almalarını sağlayacak bir denge kurması, ortaklarıyla ilişkileri derinleştirmesi ve yeni üyeleri katılıma hazırlaması, tüm bunların dışında esasen görevlerinin gerektirdiği her alanda ihtiyaç duyulan siyasal iradeyi ve askeri araçları idamesi beklenmekteydi (The Alliance's Strategic Concept:1999).

Konsept, İttifak'ın temel ve daimî amacının üyelerinin güvenlik ve özgürlüğünü siyasi ve askeri vasıtalarla korumak olduğunu yineledi. İttifak'ın başlıca güvenlik görevlerini hem İttifak'ın kuruluşundan beri temelinde yatan ortak savunma açısından, hem de kriz yönetimi ve İttifak'ın Avrupa-Atlantik sahasında güvenlik ve istikrarı güçlendirmek için üstlendiği ortaklık açısından tanımlarken, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri teyit etti. Konsept, stratejik ortam ve öngörülebilir güvenlik tehditleri ve risklerini de tanımladı: Avrupa'da genel bir savaş tehlikesinin neredeyse ortadan kalktığını, ancak İttifak üyeleri ve Avrupa-Atlantik sahasındaki diğer devletlerin etnik çatışmalar, insan hakları ihlalleri, politik istikrarsızlık, ekonomik hassasiyet, nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların ve bunları atma vasıtalarının yayılması gibi daha değişik riskler ve belirsizliklerle karşı karşıya olduklarını vurguladı. Konsept, İttifak'ın gelecekteki hedeflerini ve görevlerini belirlerken, görevlerinin yerine getirilmesinde gereken askeri yeteneklerin sağlanmasını hedefledi (The Alliance's Strategic Concept:1999).

Bu bağlamda; kuvvetlerin düşman kuvvetleri ile etkili biçimde savaşabilmelerine, kuvvetlerin konuşlandırılabilme ve hareket kabiliyetlerine, kuvvetlerin ve altyapının dayanma gücüne, kuvvetlerin idame edilebilirliği ve birlikte çalışabilme yeteneklerine (Ortak ülkelerin kuvvetleri ile birlikte çalışabilme dahil) özel önem verildiği vurgulandı. Konsept, İttifakın nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar ve bunları atma vasıtalarının yayılması ile ilgili riskleri ele almakta oynadığı önemli rolün de altını çizdi. Stratejik Konsept, İttifak'ın öngörülebilir gelecekte Avrupa'da

üslenmiş, uygun oranlarda nükleer ve konvansiyonel kuvvet düzeyini koruması şartını getirmektedir. Bu kuvvetlerin gerekli olduğunda en düşük ama yeterli düzeyde güncelleştirilmesi öngörüldü (NATO El Kitabı, 2001:46).

Öte yandan, İttifak'ın, küresel güvenlik ortamını da dikkate alması gerektiği, İttifak'ın güvenliğinin terörizm, sabotaj, organize suçlar ve yaşam kaynaklarının tahrip edilmesi gibi daha geniş kapsamlı tehditlerle de etkilenebileceği teyit edildi (Bennet, 2003). Washington zirvesinde liderler, tıpkı Roma zirvesinde olduğu gibi, İttifak'ın "geniş güvenlik yaklaşımı" nı ilke edindiğini vurguladılar.

2002 Prag Zirvesi ise, bu kararlardan hareketle terörizme karşı savunma amaçlı yeni bir askeri konsept üzerinde anlaşmaya varılmasıyla sonuçlandı. Askeri konsept, NATO kuvvetlerinin teröristleri caydırabilecek, eylemlerini durdurabilecek ve karşı savunma yapabilecek nitelikte olmasını ve bunu NATO'nun çıkarlarının gerektirdiği her yerde uygulanmasını içermekteydi (Robertson, 2003). Konsept, İttifak için dört olası askeri faaliyet kategorisi belirledi: Anti-terör, sonuç yönetimi, karşı terörizm ve askeri işbirliği.

4. NATO'NUN YENİ STRATEJİLERİ

NATO'nun 1991 Roma stratejisi, birbirini tamamlayan siyasi ve askeri yöntemleri bünyesinde barındıran ve İttifak'ın hedeflerini paylaşan diğer devletlerle işbirliğini vurgulayan geniş kapsamlı bir güvenlik yaklaşımına sahipti. 1991 Stratejisinin ilkeleri özetle şu unsurları içermekteydi (The Alliance's Strategic Concept:1991):

- İttifakın sadece savunma amaçlı olması,
- Tüm müttefiklerin güvenliği bölünmez nitelik taşıması,
- İttifakın müşterek savunmasının pratik düzenlemelerle somutlaşması,
- Barışı korumak ve savaşı ya da herhangi tür zorlamayı önlemek üzere, miktarı önemli ölçüde azaltılmakla birlikte, İttifakın, Avrupa'da yakın gelecekte de nükleer ve stratejik güçlerini idame ettirmesi.

Roma'da belirlenen geniş kapsamlı yaklaşım Washington'da kabul edilen Stratejik Konsept'in başlıca özelliklerinden birini oluştururken aşağıdaki temel unsurları içeriyordu:

Atlantik ötesi bağın korunması: Avrupa ve Kuzey Amerika'nın güvenliği bölünemez, dolayısıyla Avrupa ve Kuzey Amerika arasında dinamik ve güçlü bir ortaklık bulunmaktadır.

Etkili askeri yeteneklerin devamlılığı: Strateji, caydırıcılık ve toplu savunmadan kriz mukabele operasyonlarına kadar tüm öngörülebilir durumlarda etkili olabilecek askeri yeteneklere ihtiyaç duymaktadır. Bu yetenekler için neler gerektiği Konsept'te yansıtılmaktadır.

İttifak içerisinde bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin oluşturulması: İttifak içerisinde bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği geliştirme çabaları sürdürülecek olup, bu süreç NATO ve Batı Avrupa Birliği ile birlikte yürütülecektir. İhtiyaç duyulması ve uygun görülmesi halinde Avrupa Birliği ile yakın işbirliği yapılacaktır.

Çatışma önleme ve kriz yönetimi: Bosna ve Kosova'daki gibi kriz mukabele operasyonları NATO'nun Avrupa-Atlantik barışı ve güvenliğine katkının temel unsurlarından biri olduğundan, çatışma önleme ve kriz yönetimi konusunda İttifak'ın rolü önemlidir.

Ortaklık, işbirliği ve diyalog: Konsept'te, İttifak'ın barışı korumak, demokrasiyi geliştirmek ve ilerlemek ve refaha katkıda bulunmak amacıyla Avrupa-Atlantik bölgesindeki bütün demokratik ölkelerle işbirliği ve diyalogu sürdürme kararlılığı vurgulanmaktadır. Söz konusu yaklaşım hiçbir tarafı dışlamadan, tüm tarafların güvenliğini güçlendirmeyi amaçlarken çatışmaya yol açabilecek bölünmelerin aşılmasına yardımcı olmaktadır.

Genişleme: Konsept, Washington Antlaşması'nın 10. Maddesi gereğince, NATO'nun yeni üyelere kapısının açık olduğunu vurgulamaktadır.

Silahların Kontrolü, Silahsızlanma ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme: Konsept, İttifak'ın "Silahların Kontrolü", "Silahsızlanma" ve "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme" konularındaki destek politikasını belirtmektedir. İttifak'ın, bu yöndeki güvenlik ve savunma yaklaşımlarını uyumlaştırma iradesini vurgulamakta, güvenlik ve istikrarı geniş bir yelpaze oluşturan misyonlarını gerçekleştirecek yetenekte ve asgari kuvvetle yetenekleri güçlendirme amacıyla olduğunu teyit etmektedir (NATO El Kitabı, 2001:44-46).

1990'larda NATO'nun gündemi örgütün lideri konumundaki ABD'nin küresel hedefleri ve algıladığı tehditler ile uyumlu hale getirilmişti. Bu doğrultuda yeni işbirliği alanları oluşturuldu. Genişleme, Barış için Ortaklık (BiO), Akdeniz Diyalogu gibi işbirliği faktörleri örgütün gündeminde yerini aldı. NATO kuvvetleri yapısal ve konuşlandırma açılarından yeni şartlarla uyumlu hale getirildi. 11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terör saldırıları sonrasında ise ABD'nin İttifak'tan beklentilerine adım adım yaklaşılmaya başlandı.

1990'ların başında NATO Savunma Planlama ve Askeri Komite toplantılarında, ittifakı ayakta tutacak ve eski tehdidin yerini alabilecek yeni bir gerekçenin bulunması ihtiyacı üzerinde duruldu (Torumtay, 1997:21). 7 Kasım 1991 Roma Zirvesi'nde, NATO'nun stratejisinde değişiklik yapılması ile yetinildi (Eker ve Kılınç, 1998:1330). Zirvede, klasik tehdit algılamaları yerine, risk kavramı çevresinde bir anlayış benimsendi. Terörizm, bölgesel çatışmalar, köktendincilik, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar karşısında NATO alan dışı görevlerle donatıldı.

Roma Zirvesi'nde, NATO'nun karşı karşıya olduğu güvenlik riskleri ve tehditlerinin doğası itibariyle geçmiştekilerden farklı olduğunun altı çiziliyor; müttefiklere karşı risklerin, üyelerin topraklarına yönelik tahmin edilebilen saldırganlıklardan ziyade, ciddi ekonomik, sosyal ve siyasal güçlüklerden kaynaklanacak istikrarsızlıkların şiddetli sonuçları olabileceği vurgulanıyordu (The Alliance's Strategic Concept:1991). NATO'nun, Varşova Pakti'nin ardından lağvedilmemesinin İttifak'a yeni uluslararası ortamda ihtiyaç duyulabileceği öngörüsü kadar, üye ölkeler arasındaki askeri, siyasi ve sistem içi ilişkileri koruma, geliştirme ve düzenleme işlevlerini yerine getirme gayretleri gerekçe gösterilmekteydi (Türkeş, 2000:194).

NATO, 1990-1993 arasında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasıyla eski Varşova ölkeleriyle düzenli görüş alışverişinde bulunacak kurumsal yapıyı oluşturdu. İttifak 1994-1996 yılları arasında eski Varşova Pakti ölkeleriyle diyalog mekanizmalarını sürdürürken, ABD'nin girişimiyle BiO platformu oluşturuldu. Mayıs 1997'de RF ile diyalog mekanizması kuruldu (Türkeş, 2000:195-197).

Muhtemel krizlere etkin ve hızlı müdahale edebilmek için yeteneklerin geliştirilmesi, NATO içindeki dönüşüm çabalarının esasını oluşturmaktadır. İttifak, konuşlandırılabilir ve kullanılabilir kuvvetlere ihtiyaç duymaktadır. Savunma yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla NATO-AB işbirliği

giderek derinleşirken, bu husus iki kuruluş arasındaki işbirliğinin önemli bir vechesi olarak oluşturmaya doğru ilerledi.

NATO, 11 Eylül 2001 terör eylemlerinden bir gün sonra, tarihinde ilk kez Washington Antlaşması'nın 5. maddesini yürürlüğe koydu. Bu kararıyla devlet dışı unsurların yapacağı terörist saldırıların NATO'nun toplu savunma yükümlülüğünü harekete geçirmesi gerektiğini kabul eden İttifak, terörle mücadeleyi NATO'nun daimî görevlerinden biri haline getirmiş oldu. İttifak, 11 Eylül olaylarından önce de terörizm tehdidinin varlığını kabul etmekteydi. NATO liderlerinin 1999'daki Washington Zirvesi'nde kabul ettikleri Stratejik Konsept'te, İttifak'ın, küresel güvenlik ortamını göz önüne alması gerektiği, İttifak'ın güvenliğinin terörizm, sabotaj, organize suçlar ve yaşam kaynaklarının tahrip edilmesi gibi daha geniş kapsamlı tehditlere maruz kalabileceği vurgulanmıştı (Benneth, 2003).

NATO Dışişleri Bakanları, 2002 yılında Reykjavik'te yaptıkları toplantılarda, İttifak'ın görevini yerine getirebilmesi için kuvvetlerini ihtiyaç duyduğu yerlere süratle göndermesi, uzak yerlerde uzun süreli operasyonlar yürütmesi ve operasyonel hedeflerine ulaşması yönünde mutabakata vardılar (Benneth, 2003). Bu kararlar bir anlamda NATO'nun Afganistan'da göreve başlamasının teorik çerçevesini oluşturuyordu.

Prag Zirvesi ise, bu kararlardan hareketle terörizme karşı savunma amaçlı yeni bir askeri konsept üzerinde anlaşmaya varılmasıyla sonuçlandı. Askeri konsept, NATO kuvvetlerinin teröristleri caydırabilecek, eylemlerini durdurabilecek ve karşı savunma yapabilecek nitelikte olmasını ve bunu NATO'nun çıkarlarının gerektirdiği her yerde uygulanmasını içermektedir (Robertson, 2003). Konsept, İttifak için dört muhtemel askeri faaliyet kategorisi belirlemiştir. Bunlar terörle mücadele, sonuç yönetimi, terörizmle mücadele ve askeri işbirliğidir.

Prag'da onaylanan Terörizm Konusunda Ortaklık Eylem Planı, terörle mücadelede somut işbirliği imkanları sağlıyordu (Robertson, 2003). Ortaklık Eylem Planı özetle; Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) Devletleri'nin, müşterek demokratik değerlerine dayalı, terörizmin gelişmesi ve yayılması için elverişli olmayan bir ortam oluşturmak ve bu amaçla birbirlerine ve üçüncü taraflara yardım etmek; terörizme karşı mücadele etmek, terörist saldırıları önlemek, karşı koymak ve sonuçları üzerinde işbirliği yapmak; ilgili Ortaklara savunma ve güvenlik politikalarının özel durumlarına ve NATO'nun terörizme karşı savaş çabalarına uyumlu destek vermek; AAOK ve BiO kapsamında siyasi danışma, pratik uygulama yoluyla AAOK Devletleri arasında terörizme karşı savaşta işbirliğini geliştirip harekete geçirmek; ekonomik ve diğer kritik altyapıları dahil terörist saldırıların riskleri ve sonuçları ile baş etmede AAOK Devletleri'ne yardım sağlamak şeklindedir (Partnership Action Plan: 2002).

Zirve'de, İttifak'ın terörizm konusundaki yeteneklerini geliştirmek ve genel olarak Avrupa silahlı kuvvetlerinin süratle hareket edebilmelerini, daha etkili kuvvet uygulayabilmelerini ve mevcudiyetlerini sürdürmeyi garantilemek amacıyla Prag Yetenekler Taahhüdü (PYT/PCC) düzenlendi (Bennett: 2003). Robertson (2003)'un ifadesiyle, bu taahhütler, Örgütün 11 Eylül sonrası algılanan tehdit ortamında atılmış önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Söz konusu taahhütler üyelerin bireysel ya da grup halinde yapacakları girişimlerle ilişkilendirildi. Prag Yetenekler Taahhüdü Avrupa kuvvetlerinin 21. yüzyılın gereklerine uygun olarak uyarlanmasında bir dönüm noktası olmuştur."

Prag girişimlerinden biri de Ekim 2004'e kadar faaliyete geçmesi beklenen NATO Mukabele Gücü (NMG)'dür. Bu güç, İttifak'a, acil bir olaya hızla karşılık verebilme, ihtiyaç duyulan yere gidebilme ve etkili vuruş gücü yeteneğini kazandırmak üzere tasarlanmıştır. Zirve'de NATO'nun Askeri Komuta Yapısı'nın dönüşümü planlaması çerçevesinde ABD'de İttifak'ın askeri yeteneklerinin dönüşümünden sorumlu olacak bir stratejik komutanlık kurulması öngörülmektedir (Partnership Action Plan: 2002).

Prag Zirvesi'nde kabul edilen Sivil Olağanüstü Hal Eylem Planı ise, ulusal makamlara sivil olağanüstü hallere hazırlık olma; istihbarat paylaşımı ve değerlendirme çalışmalarına yardım, gereken yerlerde AWACS uçaklarını konuşlandırmaya yönelik düzenlemelerin iyileştirilmesi ve bir Ortaklık Eylem Planı vasıtasıyla Ortaklarla işbirliğinin artırılması amacına yöneliktir. Yine Prag Zirvesi'nde, İttifak liderleri, kitle imha silahlarına karşı İttifak'ın yeteneklerini güçlendirmek amacıyla nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlara karşı beş savunma girişiminin uygulanmasını onayladılar. Bu arada NATO bir siber saldırıya karşı savunma yeteneklerini geliştirmektedir ve İttifak toprakları, kuvvetleri ve halklarını her tür füze saldırısına karşı korumaya yönelik seçeneklerini inceleyecek bir füze savunması fizibilite çalışması başlatmıştır (Partnership Action Plan: 2002).

Bennett (2003)'e göre, İttifak'ın önemi giderek terörizme karşı savaşa verdiği katkılarla ölçülmeye başladığından bu önlemler uzun vadede İttifak'ın çıkarına hizmet etmektedir. Nitekim, İttifak terörizmin getirdiği tehlikeleri ele almakta isteksiz olsaydı veya elinden bir şey gelmeseydi, kendisini ABD'nin güvenlik gündeminden koparma ve dolayısıyla etkisiz bir örgüt haline gelme riskine girmiş olacaktı.

Prag bildirisinde, AOK Devletleri'nin terörizme karşı savaş için gerekli olan geniş alanda işbirliği yapmakta oldukları, bunların; siyasal danışmaları; operasyonları; askeri operasyon konularını; savunma ve kuvvet planlama ve savunma reformunu; sivil acil durum planlaması dahil olmak üzere sonuç yönetimini; hava savunma ve hava sahası yönetimini; silahsızlanma alanında işbirliğini; sınır kontrol ve güvenliğini; terörizmin finansmanının engellenmesini; silah ve patlayıcı kaçakçılığının önlenmesini; bilimi; silahların kontrolü ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesini içerdiği belirtildi (Partnership Action Plan: 2002).

Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun belirsizliğe dayalı olarak oluşturduğu geniş çaplı tehdit algılamalarının merkezine 11 Eylül saldırılarıyla birlikte terörizm yerleştirildi. NATO makamları, İttifak'ın terörizmle mücadele edebilmesi için gerekli temel taşları yerleştirmeye başladılar. Bu uzun vadede de İttifak'ın işleyişini politik ve askerî açıdan etkileyecektir. Prag Zirvesi, Bush Doktrini'nin NATO'ya atıfta bulunulan 4. ve 5. maddelerinin karşılanması, 2. ve 3. maddelerinin de alt yapılarının hazırlanması doğrultusunda çok önemli adımdı.

5. 2010 VE 2022 KONSEPTLERİ: STRATEJİK REKABET VE RUSYA TEHDİDİ

NATO 2000'li yıllarda bir taraftan yeni üyelikler yoluyla genişlerken, öte yandan derinleşme yönünde de adımlar attı. Küreselleşen ve yeni sorunların ortaya çıktığı dünyada operasyonel yeteneklerini güçlendirmeyi hedefledi. Bu kapsamda NATO liderleri Kasım 2006'da Riga zirvesinde planlama disiplinleri, istihbarı işbirliği çerçevesi ve öncelikleri belirleyen politika belgesi olan "Kapsamlı Siyasi Yönergeyi" onayladılar. Yönerge gelecek güvenlik ortamını tanımlarken, ittifaka yönelik başlıca tehditleri terörizm ve nükleer silahların yayılması, başarısız

devletler, bölgesel krizler, yeni teknolojilerin kötüye kullanımı ve yaşamsal kaynakların ulaştırılmasının önlenmesi olarak tanımladı. (Riga Summit, 2006) Ardından Nisan 2009'da yapılan Strasbourg zirvesinde yeni bir stratejik konsept hazırlanmasını gerektiren "İttifak Güvenliği Deklarasyonu"nu onayladılar .

Kasım 2010'da Lizbon zirvesinde onaylanan "Aktif Angajman, Modern Savunma" temalı 2010 Stratejik Konseptini Mart 2012'de yayınlanan Askeri Komite Rehberi MC 400/3 takip etti. Konsept; toplu savunma, kriz yönetimi ve ortaklaşa (işbirliğine dayalı) güvenliği esas almaktaydı. Balistik füzelerin ve nükleer silahların yayılması, terörizm, siber saldırılar ve temel çevre sorunları gibi tehditleri belirleyerek, o zamanki güvenlik ortamının toplu bir değerlendirmesini sağladı. Aynı zamanda NATO'nun stratejik uyumunu hızlandırdı ve kısa ve orta vadede siyasi ve askeri gelişimine rehberlik etti. Stratejik Konsept, NATO'nun tüm Avrupa ülkeleri için Açık Kapı politikasını vurgulayarak ve terimin geniş anlamıyla ortaklıkları güçlendirerek, silah kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme çabalarını güçlendirerek işbirliği yoluyla uluslararası güvenliği geliştirme amacını doğrulamıştır. Ayrıca İttifak dayanışması, transatlantik istişarenin önemi ve sürekli bir reform ve dönüşüm sürecine girme gereği vurgulandı (NATO Strategic Concepts).

NATO'nun stratejik konseptini yenilediği 2010 yılından itibaren güvenlik ortamında önemli değişiklikler meydana geldi. Bunların başında stratejik rekabetin artması, dinci terör örgütlerinin güçlenmesi, Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'nın doğusunu işgal etmesi, son olarak 2022 yılında Ukrayna'ya yönelik savaş başlatması gelmektedir. (NATO Strategic Concepts). Bu gelişmeler üzerine NATO liderleri 2021'de düzenlenen zirvede, ertesi yıl yürürlüğe girecek yeni stratejik konseptin hazırlanması için NATO 2030 Gündemi'ni kabul ettiler. NATO Genel Sekreteri'nden süreci yürütmesini istediler. 2022 Stratejik Konsepti aynı yılın Haziran ayında Madrid zirvesinde onaylandı Yeni Stratejik Konsept, İttifak'ın karşı karşıya olduğu yeni güvenlik gerçekliğini anlatmakta, NATO'nun değerlerini yeniden teyit etmekte ve NATO'nun müttefiklerin toplu savunmasını sağlama şeklindeki temel amacını vurgulamaktadır(NATO 2022 Strategic Concept).

NATO'yu öngörülemez ve rekabetçi bir dünyaya hazırlamayı hedefleyen ve Antlaşma'nın 5. Maddesinde somutlaşan toplu savunmayı merkezine yerleştiren yeni stratejik konsept NATO'nun üç önemli görevi olarak (1) caydırıcılık ve savunma; (2) kriz önleme ve yönetimi; (3) işbirliğine dayalı (ortaklaşa) güvenliğini tanımladı. Yeni konseptte stratejik rekabetin ve yaygın istikrarsızlıkların zayıflattığı Avrupa-Atlantik bölgesinin güvenliğine yönelik başlıca tehdidin Çin'in zorlayıcı politikalarından ve Rusya Federasyonu'ndan kaynaklandığı ileri sürüldü (NATO 2022 Strategic Concept). NATO'nun son iki güvenlik konseptine ağırlığı Rusya'nın Sovyet sonrası coğrafyada yeniden nüfuz sahibi olmak için sürdürdüğü politikalara karşı alınacak tedbirler önemli yer tutmuş, bu konu Londra zirvesinde gündem maddelerinden birini oluşturmuştur (Yılmaz, 2019). Dolayısıyla yeni stratejik konseptin üç ana görevi doğrudan ve dolaylı olarak bu tehditle bağlantı olarak geliştirilmiştir.

6. SONUÇ

NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği üyeleri tarafından sorgulanırken, Rusya Federasyonu İttifak'ın devamına gerek olmadığını ileri sürmekteydi. Zira

NATO'nun kurulmasını gerektiren koşullar ortadan kalkmıştı. Ancak Orta ve Doğu Avrupa'da, Balkanlar'da, Kafkasya, Baltıklar ve Orta Asya'da hızlı değişimlerin, çatışmaların ve savaşların yaşandığı, Kórfez Savaşı'nın sonuçlarının henüz kestirilemediği bir dönemde İttifak'ın devamına karar verildi.

Her ne kadar bu karar tehditlerin niteliğinin değişmesine karşın devam ettiği góruřlerinden kaynaklansa da temelde geniş güvenlik yaklaşımı ile ABD'nin ulusal güvenlik politikalarında somutlaşan çıkarları gereği İttifak'ın devam etmesinden sağlamayı beklediği yararlar yatmaktaydı. Zira SSCB ve Doğu Blok'unun oluşturduğu g boşluğu NATO ile dolduruluyor, eski Varşova Paktı lkeleri NATO'ya dahil ediliyor, Akdeniz diyalog ile kimi Akdeniz lkeleri bu geniş güvenlik sistemine ekleniyor, Kafkasya ve Orta Asya lkeleri BiO programına alınıyor, RF ve Ukrayna ile özel ortaklıklar ve ilişkiler geliştiriliyordu. 11 Eyll eylemlerinden sonra NATO yeleri ve ortaklarla geliştirilen terórizm alanındaki işbirliği de NATO için yeni dónemin farklı stratejilerine bir örnek oluyordu.

1990'lı yıllarda İttifakın sürdürülmesinde, yeni uluslararası ortamda kendisine ihtiyaç duyulabileceği beklentisinin yanı sıra, yeleri arasındaki başta askeri ve siyasi olmak üzere sistemsel ilişkileri koruma, geliştirme ve düzenleme işlevleri ön planda yer almaktaydı. NATO, 1990'larda iki kez Bosna ve Kosova müdahaleleriyle savunma nitelikli yapısında gerçekleştirilen değişiklikleri uygulamaya taşı mıştı. Müdahale sonrası bölgede gerçekleştirdiği "barış koruma" ve "kriz yönetimi" gibi operasyonları da NATO'nun yeni yapısının ürünleriydi. NATO'nun 2003 yılında Afganistan'da ISAF Komutanlığını devralmasıyla İttifak'ın "alandışılık" konseptine ilişkin tartışmaların son bulması gerektiği ne sürülmüş, söz konusu tez önemli oranda kabul görmüştü.

Stratejik konseptte yapılan değişikliklerle güvenliğin daha geniş bir boyutta ele alınması, İttifak'ı kitlesel bir saldırıya karşı savunma örgütünden, saldırganı caydırma, saldırıyı ileride durdurma, işgali sona erdirme gibi daha kapsamlı görevlerle, çatışmaların önlenmesi, kriz yönetimi gibi yumuşak güvenlik aktiviteleriyle donanımlı hale getirdi. İttifak caydırıcılığını ve gerektiğinde müdahalede bulunma yeteneğini askeri yapılanması, küresel konuşlandırılması ve komuta yapısının değiştirilmesi gibi dönüşümlerle elde etti. Genişleme stratejisi İttifak'ı gelecek görevlere hazırlayacak Şekilde coğrafi ve işlevsel faydalar sağlamaktaydı. Öte yandan Avrupa dışına taşan geniş güvenlik bölgesindeki lkelerle diyalog, işbirliği, ortaklık gibi programlar başlatarak ye lkeler arasındaki askeri, siyasi ve sistem içi ilişkileri koruma, geliştirme ve düzenleme işlevlerinin boyutunu bu alanlara da taşıdı. 11 Eylül 2001'de terörle mücadele alanında başlattığı yoğun işbirliği de bu amaca hizmet etti.

NATO, 2010 ve 2022 yıllarında yenilediği stratejik konseptleriyle dünyada güvenlik ortamında stratejik rekabet, dinci terör tehditleri ve Rusya ve in'in politikalarına karşı pozisyon belirledi. Her iki konseptte de toplu savunma, kriz yönetimi ortaklaşa güvenlik temel ilkeler olarak muhafaza edildi.

KAYNAKLAR

Bennett, Christopher, "Terórizmle Savaş", <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue1/turkish/art2.html> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2005).

akmak, Haydar, Avrupa Güvenliği: NATO, AGİT, AGSP, Ankara, Akçağ, 2003.

"Declaration on a transformed North Atlantic Alliance issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (The London Declaration)" <http://www.nato.int/docu/basicxt/b900706a.htm> (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2022).

Eker, Aytaç ve Uğur Kılınç, "Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politika Perspektifleri" Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı, Cilt 2, Sayı 23-24 (1998).

Gözen, Ramazan, Turkey's Delicate Position Between NATO and ESDP, Ankara, Center for Strategic Research (SAM Papers), 2003.

John Anderson (Ret'd Admiral), The New NATO, The Defence Associations National Network, Kuzey Atlantik Antlaşması, Washington DC, 4 Nisan 1949, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=tr (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2022)

Lord Robertson, "NATO'nun Dönüşümü", <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue1/turkish/art1.html> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2005).

"Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation Issued by the Heads of State and Government", <http://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm> (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022).

National Network News, Volume 5 No.1, Spring 1998, www.dann.ca/Backissues/nn5-1_4.html (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2005).

NATO 2022 Strategic Concept, <https://www.nato.int/strategic-concept/> (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022)

NATO Office of Information and Press, NATO El Kitabı, <http://www.nato.int/docu/other/tr/handbook.pdf> (Erişim Tarihi 17 Mayıs 2005).

NATO Sets Priorities For New Capabilities For Next 15 Years, 29 November 2006, <https://www.nato.int/docu/update/2006/11-november/e1129b.htm> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2022)

Partnership Action Plan against Terrorism", Prague, 22 November 2002, <http://www.nato.int/docu/basicxt/b021122e.htm> (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2022).

"Prague Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague on 21 November 2002", <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-127e.htm> (Erişim Tarihi: 2 Ekim 2022).

Strategic Concepts, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022).

"The Alliance's Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, "Rome, 8 November 1991, <http://www.nato.int/docu/basicxt/b911108a.htm> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2022).

“The Alliance's Strategic Concept Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. on 23rd and 24th April 1999”, <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm> (Erişim Tarihi 30: Eylöl 2022).

Torumtay, Necip, Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye, 2.Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1997.

“Washington Summit Communique Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999”, <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm> (Erişim Tarihi: 28 Eylöl 2022).

Yılmaz, Sait, “Ne NATO ile Ne de NATO’suz”, <https://www.tarihistan.org/ne-nato-ile-ne-de-natosuz-yazar-prof-dr-sait-yilmaz/16110/> (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2022).

